

תשובת הגאונים: רב שרירא ורב האי ז"ל, המקורית

תשובת הגאונים המקורית, מקור "שיטת הגאונים" בדין בין השמשות. קטעים ממנה נדפסו לראשונה בשו"ת מהר"ם אלשקר סי' צו, בד"ה: עוד כתבו רב שרירא גאון ורבינו האי גאון ז"ל בתשובה אחרת.

תשובה זו נתגלתה בשלמותה בגניזה הקהירית ונמצאת כיום בספריית קמברידג' שבאנגליה (מספרה T.S. G 2 103). נדפסה לראשונה בגנוזי קדם, חלק חמישי. ונדפסת כאן מחדש אחרי השוואה ותיקונים כהתאם לכתב היד. כשלצידה, לשם השוואה, הקטעים שהועתקו בשו"ת מהר"ם אלשקר, המוכיחים את מקוריותה. (שים לב שכהעתקתו לא קיימים המשפטים שפני מזרח מאדימים היינו המערב). ציוני העמודים והמחיקות הם של עמודי כתב היד.

חשיבות מרובה קיימת לתשובה זו, שלא היתה קיימת לפני הקדמונים, בה מתבארת שיטת הגאונים בכל סוגיית בין השמשות. ואנו מתייחסים אליה במקומות רבים בפרקי הספר.

בגוף הספר, פרק מא סעיף ג, אנו מביאים תצלום שני העמודים הראשונים של כתב יד זה.

עמ' ד ע ב ושאלתם

לפרש לכם הא דתנו רבנן [שבת לד, ב] בין השמשות

מן היום ומן הלילה עד סוף פירקא.

כך פירושה יש בו מן היום ויש

בו מן הלילה וכיון שאין ידוע אי

זו עונה ממנו היא מן היום ואי זו

עונה היא מן הלילה נמצא ספק

כולו מן היום וספק כולו מן הלילה

ומטילין אותו לחומרו לשני הימים

מקום שיש חומר ~~כשחושבין~~

כשחושבין אותו מן היום היוצא

חושבין אותו מן היוצא ומקום

שיש חומר כשחושבין אותו מן

[הבא חושבין אותו מן]

הבא זה הוא משפט בין השמשות

ואי זה הוא בין השמשות שאמרו בו

כאן שלש חלוקות אחת מהן דברי

ר' יהודה משתקע החמה כל זמן

עמ' ה שפני מזרח מאדימין הכסיף התחתון

ולא הכסיף העליון בין השמשות הכסיף

העליון והשווה לתחתון זה הוא לילה.

תלת מילי קאמ' ר' יהודה משתשקע החמה

כל זמן שפני מערב מאדימין הכסיף

התחתון ולא הכסיף העליון ופירושו

שנשתנה האור בארץ ובקרום לה

והכסיף ועדאין האור בשמים לא

נשתנה ולא הכסיף ואף על פי

שאין המערב אדמדם: ושלישי

הכסיף העליון והשווה לתחתון שאף

כלפי הרקיע נישתנה האור והכסיף

לחשוך: וכשנשתנו התחתון והעליון

שניהם הרי ביאר ר' יהודה כי הוא

לילה: ומשתשקע החמה כל זמן

שהמערב מאדים קאמ' ביה איזה הוא

בין השמשות הא כשתסתלק אדמומית

לילה וקאמ' אם הכסיף התחתון ולא

הכסיף העליון בין השמשות ואותו

העת נסתלקה אדמומית וזה

הוא שאמרנו האדי גופה קשיא

אמרת איזה הוא בין השמשות

משתשקע החמה כל זמן שפני

מזרח מאדימין הא הכסיף התחתון

ולא הכסיף העליון זה הוא לילה והדר

תאני הכסיף התחתון ולא הכסיף

העליון בין השמשות ~~הא~~ ונאמרו

בה משום ר' יהודה שני טעמים

ראבא אמ' שתי מעלות נתן ר' יהודה

אחת לבין השמשות ואחת ללילה

והכי קאמ' תחילת בין השמשות

משתשקע החמה ומאריך והולך

כל זמן שפני מערב מאדימין וגם

כשתסור אדמומיתן ויכסיף התחתון

כל זמן שלא הכסיף העליון וכשיכסיף

העליון מתחיל הלילה וזו היא שאמרנו

אמ' ראבא אמ' רב יהודה אמ' שמואל

עמ' ז כרוך ותגי איזה הוא בין השמשות

משתשקע החמה כל זמן שפני מזרח

דפ"ה 1234567

מאדימין והכסיף התחתון ולא הכסיף
 העליון נמי בין השמשות ומשהכסיף
 העליון והשווה לתחתון זה הוא לילה
 ורב יוסף אמ' כי שלש מעלות נתן
 ר' יהודה אחת לסוף היום ואחת לבין
 השמשות ואחת לתחילת הלילה והכי
 קאמ' אל תחשוב כי משתשקע החמה
 ולא תראה מאותו מקום שלם היום
 אילא כל זמן שאדמדומיתה נראית
 על פני מערב יום הוא אבל משתסור
 אדמדומיתה הכסיף התחתון ולא
 הכסיף העליון זה הוא בין השמשות
 המטילין אותו לחומרו עד שיכסיף
 העליון וישווה לתחתון ומשיכסיף אף
 העליון זה הוא לילה נמצאת חלוקת
 ראבא ורב יוסף משתשקע החמה
 עמ' ח ולא תראה אפילו על ראשי דקלים
 כל זמן שפני מזרח שהוא המערב
 מאדימין עד שיכסיף התחתון לרב
 יוסף מן היום לראבה מבין השמשות:
 ונתנו שיעור לעונות הללו ממהלך
 אדם דאמרינן ואזאדו לטעמייהו
 דאיתמר שיעור בין השמשות בכמה
 ראבה אמ' רב יהודה אמ' שמואל
 שלשה חלקי מיל ופירשנוהו שלשה
 חלקים מארבעה: רב יוסף אמ' רב
 יהודה אמ' שמואל שני חלקי מיל
 ופירשנוהו שנים משלשה נמצא
 בין זה לזה אחד משנים עשר במיל
 והמיל האמור בדברי חכמים שיעורו
 אלפים אמה: נמצא בין ראבה
 לרב יוסף שיעור מהלך קס"ז אמה
 והוא משתשקע החמה כל זמן
 שמערב מאדים ורב יוסף
 קא מסתייעא דר' יהודה קא יאהיב
 שיעורא ליום אחר שקיעת החמה
 עמ' ט מדקאמרינן בלא פלוגתא אמ' רב יהודה

העתקת מהר"ם אלשקר

חלוקת

רבה ורב יוסף משתשקע החמה

ולא תראה אפילו על ראשי דקלים

כל זמן שפני מזרח

מאדימין עד שיכסיף התחתון לרב

יוסף מן היום ולרבה בין השמשות.

ונתנו שיעור לעונות אלו ממהלך

אדם. ואזדו לטעמייהו

דאיתמר שיעור בין השמשות

רבה אמר

ג חלקי מיל

ורב יוסף אמר

שני חלקים

נמצא

בין זה לזה אחד מי"ב במיל

והמיל

אלפים אמה. נמצא בין רבה

לרב יוסף שיעור מהלך קס"ז אמה

והיא משתשקע החמה כל זמן

שפני מזרח מאדימין.

אמ' שמואל כוכב אחד יום שנים בין
השמשות שלשה לילה ותניא נמי
הכי ואמ' ר' יוסי בר ר' אבון ובאותן
כוכבים שאין נראין ביום אילא מיהו
לענין שבת ראבה קא מתמר והא
מילתא איסורא ודאורייתא היא
וחילופא בחלתא — — —

ומיהו
לענין שבת רבה קא מחמיר והא
מילתא איסורא דאורייתא הוא.

גמר תוספתא

עמ' יא — — — ופרשינן בתר הכין
כי פני המזרח מאדימין דאמרינן
הוא המערב והן הפנים המאדימין
את המזרח וסימניך כותא: אלה
דברי ר' יהודה והוא אחד משלש
חלוקות שהזכרנו בבין השמשות
חלוקה שנית דברי ר' נחמיה שאמ'
כדי שיהלך אדם משתשקע החמה
חצי מיל בינו ובין דר' יהודה אליבא
דרב יוסף כדי מהלך של"ג אמה
ושליש שזה אמר חצי מיל שהן אלף
וזה אמר שני חלקי מיל שהן אלף של"ג
ושליש ואליבא דראבה דאמ' שלשה
חלקי מיל שהן אלף ות"ק ובין דר' נחמיה
עמ' יב ת"ק ואף בינו ובין דר' יוסף חלוקה אחרת
כי בין השמשות דרב יוסף מאחר שתסולק
אדמדומית פני מזרח ור' נחמיה הוא
אומ' משתשקע החמה ומכל פנים
אין הלכה כר' נחמיה ואמרינן אמ'
רב יהודה אמ' שמואל בין השמשות
דר' נחמיה ~~קם ודאי~~ כהנים טובלין בו
ופירוש דבר זה כי בין השמשות
דר' נחמיה קם ודאי שאין הכהנים
טובלין אלא ביום דתנן [יומא ו, א] כל חייבי
טבילות טבילתן ביום והכתו' אומ' [דברים כג, יב]
והיה לפנות ערב ירחץ במים וכבא
השמש יבא אל תוך המחנה וכתו' [ויקרא כב, ז]
ובא השמש וטהר וקימא לן טהר
יומא ואידכי והיא ביאת אורו ~~יד~~
כדמפרש מימתי קורין בגמארא
ומיבעיא לן האי דקאמ' שמואל בין

השמשות דר' נחמיה ~~ימאמא~~

ימאמא הוא והכהנים טובלין בו

עמ' יג למאן אולימא לר' יהוד' הרי מצינו דמישך

שיך בין השמשות דר' נחמיה בבין

[לחית 1234567]

השמשות דר' יהודה ויש מכלל זה בזה

בין אליבא דראבה ובין אליבא דרב

יוסף דאפילו לרב יוסף דאמ' מאחר

[לחית 1234567]

שקיעת החמה בכדי הלוח קס"ז אמה

מתחיל בין השמשות הרי יוצא בין

השמשות דר' נחמיה ועדאן בין

השמשות לר' יהודה וכיון דספיקא

הוא אליבא דר' יהודה אין הכהנים

טובלין בו ואילא הכי קאמ' שמואל

בין השמשות שהכהנים טובלין דר'

יהודה אליבא דר' יוסי פשיטא דר' יוסי

קאמ' בין השמשות כהרף עין הוא סוף

היום והוא תחלת הלילה ואין לעמוד

לעמוד עליו ומדבריו של ר' יוסי נודע

כי התחתון מכסיף ועדאין אינו

לילה ומן היום חושבו ופרשנו דהכי

קא משמע לן שמואל דלא תימא בין

השמשות דר' יוסי מישך שיך בדד' עמ' יד

יהודה כידשיך דר' יהודה בדד' נחמיה

אילא שאלים בין השמשות דר' יהודה

ומתחיל בין השמשות דר' יוסי והתם

תניא [ברכות ב, ב] ר' מאיר אומ' משעה שהכהנים

טובלים לאכול בתרומתן אמ' לו ר' יהודה

והלא מבעוד יום הן טובלין ואמרין עלה

שפיר קאמ' ליה ר' יהודה ר' יהודה

הוא דקא טאעי איהו סבר ר' מאיר

בין השמשות כואתי ידי סבירא

ליה ואמ' ליה ר' מאיר אנא בין השמשות

כר' יוסי סבירא לי ובין השמשות

דידך לגבי ידי ימאמא הוא ודומיהו

אית בנדה [נג, א] בבא סימן: אמ' ראבה

בר בר חנה אמ' ר' יוחנן הלכה כר'

יהודה לענין שבת הלכה כר' יוסי

לענין תרומה: הלכה כר' יהודה

דאמר רבה

בר בר חנה אמר ר' יוחנן הלכה כר'

יהודה

לענין שבת לחומרא כי משתשקע
 החמה בדילין מן המלאכות וכל בין
 השמשות מטילין אותו לחומרו
 לשני ימים שאם
 נולד בן בסוף ערב שבת מטילין
 אותו לחומרו שהוא בשבת ואין
 נמול בערב שבת ומטילין אותו
 לחומרו שהוא בערב שבת ואין
 שבת שמיני.

לענין שבת לחומרא כי משתשקע
 החמה בדילין מן המלאכות וכל בין
 עמ' טו השמשות מטילין אותו לחומרו ~~שהוא~~
~~בשבת ואין נמול~~ לשני ימים שאם
 נולד בן בסוף ערב שבת מטילין
 אותו לחומרו שהוא בשבת ואין
 נמול בערב שבת ומטילין אותו
 לחומרו שהוא בערב שבת ואין
 שבת שמיני ודאמרנן אמ' רב הונא
 בריה דרב יהושע לענין טומאה
 כדתנן ראה שני ימים בין השמשות
 ספק לקרבן יום אחד בין השמשות
 ספק לטומאה: הא מתניתין בזב היא
 שנויה: עיקר הדבר כי זב
 שראה שלש ראיות כהלכתן זב
 גמור ומביא קרבן ושראה שתי
 ראיות מטמא משכב ומושב
 וצריך ביאת מים חיים ופטור מן
 הקרבן ואם אחת ראה הרי הוא
 כבעל קרי ואם ראה אחת היום
 עמ' טז ושתיים למחר או שתיים היום ואחת
 למחר הרי זה זב גמור ואם ראה
 אחת בין השמשות הרי היא חשובה
 כשתיים ודבר זה מפורש במשנה
 שלתוספת [תוספתא זבים א, ד] מודה ר' יוסי אם ראה
 אחת בין השמשות אף על פי שאין
 בה כדי טבילה וסיפוג יש בידו שתי
 ראיות מפני ששני ימים חולקין
 אותה ועל פי זאת שנינו ראה
 אחת היום ואחת בין השמשות
 או אחת בין השמשות ואחת למחר
 אם יודע שמקצת ראייה מהיום
 ומקצתה למחר ודאי לטומאה
 ולקורבן משום דהוה שתיים היום
 ואחת למחר או אחת היום ושתיים
 למחר: ספק שמקצת ראייה
 מהיום ומקצתה למחר ודאי
 לטומאה וספק לקרבן: ראה שני

עמ' יז ימים בין השמשות הרי הן ספק ארבע

נמצאו ספק לקרבן: ראה יום אחד

בין השמשות ספק לטומאה מפני

שהיא חשובה כשחים וזה הוא

שאמרו מטילין אותו לחומרו לשני

ימים: ודאמרינן הלכה כר' יוסי

לענין תרומה אסיקנן דלא אכלי

כהנים תרומה עד דשאלים בין

השמשות דר' יוסי: אמ' ר' אסי בר

ר' זבדא העושה מלאכה שני בין

השמשות חייב חטאת ממה נפשך:

פירוש כגון שעשה בין השמשות

בין ערב שבת לשבת ועשה עוד

בין השמשות בין שבת למוצאי שבת

מה נפשך או תחילתו דהאי חול תחילתו

דאידיך שבת והא מילתא עיקרה

פלוגתא דתנאיי דתנן במסכתא

דכריתות [יט, ב] שבת ויום הכפורים עשה

עמ' יח מלאכה בין השמשות ואין ידוע

באיזה מהן עשה ר' אליעזר מחייב

חטאת ור' יהושע פוטר אמ' ר' יוסי לא

נחלקו על העושה מלאכה בין השמשות

שהוא פטור שני [= שאני] אומר מקצת מלאכה

עושה היום ומקצתה למחר ואמרינן

עלה תניא אמ' ר' יוסי שני [= שאני] אומ' הגבהה

היתה מבעוד יום והנחה למחר: והא

שמעתא ביארה אין עושה בין השמשות

אמ' להו ראבא לשמאעיה אתו דלא קים

לכו בשיעורא דרבנן אדאיכא

שמשא על ריש דיקלי אדליקו שרגא

כדי שיעשו משמרת: ביומא דעיבא

במאתא איכא תרנוגלי כי התרנגולין

באין לקניהן בין השמשות: בדברא

והיא השדה: ליחזי אורכי כי העורבים

שבין לקניהן עם חשיכה: או אדנא

והוא ירק שמצוי הרבה בבבל וקוראין

אותו

אוצר החכמה

פירוש ברכות לאחד מקדמוני חכמי המערב בשלהי תקופת הגאונים בקירואן

קונטרס בן ארבעה דפים, שנתגלה בגניזה הקהירית (נמצא כיום בקימברידג', ומספרו t.s. פירושי חלמוד 13), המכיל פירוש לדפים הראשונים של מסכת ברכות. שאר החיבור אבד.

בתחילת חיבורו מזכיר המחבר את פירוש רבינו ניסים גאון מקירואן, בתוספת זצ"ל. אולם אינו מזכיר את פירושי בני דורו: רבינו חננאל ותלמידו הרי"ף. א"כ ניתן להניח שהיה תלמידו של רבינו נסים, בשלהי תקופת הגאונים בקירואן. מחברנו נוקט בפירושו, בדין צאת הכוכבים, כשיטת הגאונים ("והלא אור השמש ישאר אחר יציאת הכוכבים בעולם זמן ארוך כמו שעה, או קרוב ממנה"). גם גירסתו בראש הסוגיה איננה כגירסת הדפוסים שלנו, אלא כגירסת הגאונים, המובאת בספר המאור וברשב"א ("וממאי דהאי ובא השמש וטהר ביאת אורו הוא"). וראה עוד פירושו המקורי במהות צאת הכוכבים וביאת האור. נדפס בגנזי שכטר ח"ב, ניו יורק תרפ"ט.

א' א'

אוכל במעשר פיר' מעשר שני שהוא נאכל בירושלם:
הערב שמנש א[וכל בחרומה הביא כפרתו אוכל בקדשים
ועיקרה וד[האי מילתא ור. . . יותיה כב[רן פירש אותם רבנו
נסים זצ"ל בחבורו שקראו מפתאח וארוח בה ולפיכך
לא הארכנו בה וראוין לידע שכל מקום שנאמר כ'
כבר פ[ירש רבנו נסים. . . מא שאותו הפירוש באותו
החיבור. . . ול שקו. ו. מעתא המחובר בלשון ישמעאלי
:: ומימאני דהאי ובא השמש וטהר ביאת אורו
הוא ומאי וטהר[ו]ן טהר יומא וכול' פיר' זמן ביאת
האור מאוחר מזמן ביאת השמש לפי שאחר
שתשקע החמה ישאר האור בעולם מעט לפי
גודל אורה ולא יראו הכוכבים עד לאחר שקיעתה
בזמן מעט ולפיכך אקשינן דהאי ואמרין מנ' לן
דהאי ובא השמש לא על בקיעת גופה הוא אלא על ש'
שקיעת אורה והאי וטהר על היום הוא אמור

1. אוכל[. ננעים פיר', ג'; המפרש מביא משנה זו לפרש מה שאמרו בברכות ב', א':
ביאת שמשו מעכבתו עיין שם בהמפתח לר' נסים.

2. נסים[נראה שצריך להשלים: כוונתנו לאותו החיבור של הרב שקרא מפתח.

3. וסיכא[ברכות ב', א' בסוף העמוד ועיין בהפתיחה על גרסת המחבר ששונה מגרסת הספרים שלפנינו.

14. בקיעת[צ"ל שקיעת, עיין שורה כ'.